

TÍMARIT MÁLS OG MENNINGAR

34. ÁRGANGUR

RITSTJÓRAR
JAKOB BENEDIKTSSON
SIGFÚS DAÐASON

MÁL OG MENNING . REYKJAVÍK 1973

Framtíð kapitalismans

Þegar ég stakk upp á að ræða um framtíð kapitalismans, hafði ég ekki í huga sérhæfða spádóma um framtíð hans, heldur hafði ég hugsð mér að ræða um á hvaða hátt menn skynjuðu þetta vandamál, þ. e. að finna markvissa og frjóa aðferð til að brjóta framtíð kapitalismans til mergjar. Þeir, sem hafa einhverja þekkingu á ritum mínum, eru ekki í vafa um, að ég álít hann ekki eiga bjarta framtíð fyrir höndum. Í sjálfu sér er það ekkert nýtt. Marxistar og aðrir róttækir menn hafa haldið því sama fram í meira en öld. En þveröfugt við það, sem margir bjuggust við, hefur kapitalisminn haldið velli og mun líklega gera það enn um hríð þrátt fyrir vonir um hið gagnstæða. Nákvæm rannsókn og greining á framtíð kapitalismans er því enn jafnauðsynleg og fyrir.

Mig langar til að lýsa þeim þremur aðalleiðum, sem menn nálgast þetta vandamál eftir, og benda á orsakir þess, að ég tel almennari og vanalegri leiðirnar rangar og að eftir þeim verði ekki komið að nothæfum niðurstöðum. Einnig vil ég sýna, hvers vegna sá hugsunarmáti, er ég ræði um sem þriðju leiðina, leiðir af sér rétta afstöðu til vandamálsins.

Fyrsta leiðin er einkennandi fyrir borgaralega hagfræði og því miður einnig fyrir vissa gerð marxisma (þann sem fyrst og fremst beinir athyglinni að svokölluðum kreppuvandamálum). Athyglinni er fyrst og fremst beint að breytingum í þróuðum löndum í Vestur-Evrópu og Norður-Ameríku. Mikil tilhneiging er til að spyrja spurninga eins og þessara: Hafa menn sæmilega stjórn á viðskiptasveiflum og skrykkjum í efnahagslífinu? Hvað um þau vandamál, sem bundin eru tæknivæðingu, sjálfvirkni og hæfileika hins kapitaliska hagkerfis til að aðlagast breyttri verktekni? Hvað um vandamál milliríkjavæðingar og alþjóðagjaldeyrissveiflur? Hvað líður auðhringamyndunum og vandamálum, er af þeim leiða? O. s. frv. O. s. frv. Er unnt að leysa öll þessi vandamál innan núverandi hagkerfis, sem mótað er af einkaframtaki, markaðslögmálum og gróðasjónarmiðum? Ég held, að hver sá, sem um tíma dvelur meðal brezkra eða bandarískra háskólamanna, komist

að raun um, að þetta eru aðalatriðin í umræðum um framtíð kapitalismans í þeirra hópi.

Sem rannsóknaraðferð til að kanna framtíð kapitalismans er þessi afstaða algjörlega ófullnægjandi. Meginorsakir þess eru, í stuttu máli raktar, að kapitalisminn í þróuðum löndum, þ. e. í þeim löndum, sem kapitalisminn mótadist í og breiddist síðan út frá, er ekki einangrað fyrirbrigði í óvirku og andsvarslausu umhverfi. Þvert á móti er hann að mörgu leyti aðeins lítill hluti alþjóðlegs hagkerfis og alls veraldarsamfélagsins, og þróun hans er mjög háð gagnvirkum áhrifum atburðarásarinnar í þróuðum löndum og þess, sem gerist í umhverfi þeirra. Að sumu leyti er þetta umhverfi mun stærra en þróaði kapitaliski heimurinn. Hvað áhrærir íbúafjölda og framleiðslu, getum við lauslega áætlað, að íbúar þróuðu kapitalísku landanna séu um 20% af íbúum jarðarinnar og framleiðsla þeirra um 60% af samanlagðri framleiðslu alls heimsins. Í löndum, sem hafa sterka hagræna miðstjórn, eða í ókapitalískum kommúnistaríkjum, ef sú nafngift fellur mönnum betur, búa aftur á móti um það bil 30% af íbúum jarðarinnar, og hluti þeirra af heimsframleiðslunni er einnig um 30%. Þannig eru á þeim svæðum jarðarinnar, sem nú á dögum eru venjulega kölluð Þriðji heimurinn, um 50% alls mannkyns, en skerfur þessa fólks af heimsframleiðslunni er aðeins 10%.

Ég nota nafnið „Þriðji heimurinn“ ekki aðeins vegna þess, að það er almennt viðurkennt heiti, heldur og vegna þess, að það er stutt og laggott. Ég vil þó gjarna benda á, að þetta heiti er fjarri því að vera lýsandi. Þriðji heimurinn er enginn 3. heimur. Hann myndar ásamt gamla og nýja heiminum eina órofa heild. Ég held það sé mjög nauðsynlegt, að menn geri sér grein fyrir þessu, ef þeir vilja skilja þann vanda, sem við er að glíma, þegar fjallað er um framtíð kapitalismans.

Önnur aðalaðferðin við að nálgast þetta vandamál tekur tillit til þess, að háþróuð kapitalistaríki eru ekki einangruð, heldur hluti af megindarlega stórra og eigindarlega breytanlegri heild. Hún er einkum við lýði í kennisetningum ákveðinnar borgaralegrar hagfræði, svonefndrar þróunarhagfræði, sem notfærir sér það skásta úr ýmsum hagfræðikenningum og átt hefur sér blómatíma að lokinni síðari heimsstyrjöld. Þessi aðferð virðist einnig einkenna hagfræðikenningar í Sovétríkjunum og í þeim kommúnistalöndum, sem eru þeim hugmyndafræðilega fylgjandi. Því er slegið föstu, eða að minnsta kosti er gengið út frá því, að allur heimurinn hafi í upphafi verið vanþróaður, en fyrir um það bil 400 árum hafi ákveðinn hluti hans, þ. e. Vestur-Evrópa, „hafizt til flugs“ og farið að þróast eftir kapitalískum leiðum. Það er um-

deilanlegt, hvers vegna þetta gerðist, enda menn ekki á eitt sáttir um það, og það vandamál er ef til vill ekki svo alvarlegt, ef miðað er við þau vandamál, sem bundin eru athugun núverandi ástands. Þetta „flugtak“ (take-off), – þið kannizt án efa við þetta orðalag Walt Rostow's, eins af leiðandi hugmyndafræðingum frjálslyndra í Ameríku nú á tímum, – þetta flugtak gerði þessum svæðum kleift að komast langt fram úr öðrum heimshlutum á þróunarbrautinni. Þau þróuðust síðan ört í nokkrar aldir á meðan önnur lönd voru í hinu upphaflega vanþróaða ástandi. Heimsstyrjaldirnar tvær og ýmsir aðrir sögulegir atburðir höfðu þær afleiðingar í för með sér, að hluti vanþróðu landanna tók að þróast og tókst með annarri þjóðfélagsskipan og öðrum samfélagsstofnunum en tíðkæzt höfðu að „hefjast til flugs“ undir verndarvæng áætlanagerða, ríkiseignar og almenns hagræns eftirlits. Þannig varð til þrískiptur heimur í stað tvískipts áður: Sá hluti heimsins, er tók þróunarstöðkið fyrir mörgum öldum, þ. e. háþróuð kapítalísk lönd; sá hluti, er nýverið hefur þróast undir sterkri miðstjórn; og sá hluti heimsins, en í honum býr um helmingur alls mannkyns, sem ekki hefur enn tekið stökkið og er því enn vanþróður og kallast Þriðji heimurinn.

Þriðji heimurinn hefur komið auga á möguleika til þróunar, þ. e. möguleika til tæknilegra framfara, upphleðslu auðmagns og tæknipækkingar, aukinna lífsgæða o. s. frv. Og við þessar aðstæður grípur þar um sig löngunin til að taka stökkið fram á við og njóta ávaxta þessa alls. Þá er um tvær leiðir að velja. Hvora leiðina mun Þriðji heimurinn velja? Önnur hlið þessara mála er, að bæði kerfin, það kommúníska og það háþróaða kapítalíska, telja framtíð sína velta á því, hversu vel þeim verður ágengt við að fá vanþróaða hluta heimsins með um helming af íbúum jarðar í lið með sér. Það kerfið, sem heppnast að fá Þriðja heiminn til að fylgja sér, mun að lokum ganga með sigur af hólmi í þeirri baráttu, sem oftast er kölluð „togstreitan mikla“.

Ég held, að við, sem hér erum, getum séð, að þetta er grundvöllur hugmyndafræði frjálslyndra lærimeistara í Bandaríkjunum og fylgífiska þeirra. En þeir telja, að allt sé undir því komið, hvort með einhverjum ráðum megi takast að vinna Þriðja heiminn á band Vesturveldanna, veita honum þróunaraðstoð og kenna honum að feta í fótspor þeirra. Þetta er einnig grundvöllur hugmynda Sovétmanna um friðsamlega sambúð og samkeppni. Þarna er aðeins um að ræða mismunandi háttu til að skýra það, sem í innsta eðli sínu er sama hugmyndafræðilega fyrirbærið.

Þessi leið er að vísu skárri en sú, sem fyrst var um rætt, því að hún tekur tillit til umhverfis kapítalísku landanna, en þrátt fyrir það tel ég hana vera

alveg einstaklega villandi og allsendis ófæra til að gera grein fyrir ríkjandi ástandi. Fyrst og fremst vegna þess, – ef menn gera sér grein fyrir þessu, tel ég þeir hafi lykिलinn að allri nútímasögu, – að það er fráleitt að ímynda sér, að um 1500 e. Kr. eða fyrir þann tíma hafi öll veröldin verið öfugþróuð, eins og Þriðji heimurinn er nú. Víst má telja, að heimurinn hafi verið vanþróður, ef miðað er við nútímavísindi og tæknipækkingu, en hann var alls ekki öfugþróður, eins og Afríka, Rómanska Ameríka og meginhluti Asíu eru í dag. Reyndar hefur í einn eða annan tíma ríkt hámenning í öllum heimshlutum, Norður-Ameríka er þó líklega undanskilin. Á ýmsum svæðum þess hluta heimsins, sem nú er vanþróður, varð efnahagsleg velgengni íbúanna svo mikil og þjóðmenning þeirra og hugmyndakerfi svo glæst í sniðum, að það vakti undrun og aðdáun þá og gerir það að sumu leyti enn þann dag í dag, jafnvel þótt tekið sé mið af nútímameningu.

Það, sem í raun og veru gerðist, er allt annað en það, sem greina má á vélrænni mynd af vanþróaðri veröld, breytingasnauðri unz litill hluti hennar skýzt allt í einu fram úr öðrum svæðum á þróunarbrautinni. Það, sem gerðist, var síður en svo nein skrautsýning.

Í upphafslöndum sínum hófst kapítalisminn frá fyrstu tíð til vegs með því að undiroka, mergsjúga, arðræna og umbreyta því samfélagi, er ól hann. Þetta leiddi til þess, að auðæfi fluttust frá jaðarsvæðum til miðlæggra svæða, og samhliða því var hið gamla samfélag jaðarsvæðanna brotið niður og því breytt þannig, að það varð algjörlega háð miðlægu svæðunum. Þetta er önnur hlið breytinganna. Hin hliðin sýnir, að auðæfi þau, sem rænt var og kreist voru úr umhverfinu, þ. e. jaðarsvæðunum, urðu grundvöllur hraðfara uppbyggingar á miðsvæðunum. Þetta voru hinar raunverulegu efnahagslegu og félagslegu undirstöður „flugtaksins“, og það er ákaflega vafasamt, hvort nokkurt slíkt „flugtak“ hefði átt sér stað, ef gróðans af arðráni jaðarsvæðanna hefði ekki notið við.

Auðvitað hefur þetta verið endurtekið aftur og aftur og í sífelld stærra mæli. Upphafsins er reyndar að leita talsvert löngu fyrir lok miðalda. Mér lætur nærri að halda, að Oliver Cox hafi á réttu að standa í bók sinni *The Foundation of Capitalism* (Grundvöllur kapítalismans), þar sem hann heldur því fram, að fyrsta raunverulega kapítalíska ríkið hafi verið í Feneyjum á 7. og 8. öld. Þetta var ríki, er þandist út yfir nærliggjandi héruð, beitti kúgunum og ránum, dró til sín auðæfi og skóp borgaralega hámenningu. Sama þróun varð svo í mörgum öðrum ítölskum borgríkjum og í Hansaborgum í Norður-Evrópu. Að lokum, er leiðin lá opin til landa handan hafsins, –

eins og þið heyrðið, varast ég að segja, að Nýi heimurinn hafi „fundizt“ þá*, – að lokum breyttist þróunin. Þyngdarpunkturinn færðist til. Fyrst til Spánar og Portúgal, síðan til Hollands, Frakklands og Englands, og undir verndarvæng þessara ríkja náði hinn nýi verzlunarkapítalismi fótfestu um allan heim.

Þetta voru þó alls ekki endalokin. Þegar leið á 19. öldina, komu ný kapítalísk miðsvæði, einkum Bandaríkin, Þýskaland og Japan, til sögunnar, og um aldamótin var allur heimurinn klofinn í tvær andstæður. Annars vegar var tiltölulega smár, þróaður kapítalískur kjarni, sem samanstóð af fáeinum löndum, aðallega í Vestur-Evrópu og Norður-Ameríku. Hins vegar var geysiviðlent, öflugþróað jaðarsvæði, þar sem efnahagsleg og menningarleg öflugþróun átti sér stað. Á þessu jaðarsvæði hvíldi kapítalíski kjarninn, og úr því dró hann að miklu leyti næringu sína.

Lítum nú á, hvað gerðist í kúguðu og arðrændu löndunum. Alls staðar þar sem hin upphaflega samfélagsgerð var ósamræmanleg arðrání sigurvegaranna eða gerðist þeim Þrándur í Götum, – og það gerðist alls staðar, – alls staðar var samfélagsgerðinni breytt með valdi og hún eyðilögð. En það hafði í för með sér afdrifaríkar afleiðingar fyrir íbúa þessara svæða og menningu þeirra.

Í æðislegri sókn eftir gulli gripu Spánverjar og Portúgalir ekki aðeins það, sem þeir gátu stolið. Þeir neyddu einnig frumbyggjana til að vinna í námum, en þar drápu þeir í hrönnum. Innfæddir íbúar eyjanna í Karabíska hafinu voru bókstaflega þurrkaðir út á tveimur til þremur kynslóðum, og í stórum hluta Mið- og Suður-Ameríku var eina lífsvon Indíána að hopa inn í frumskóginn eða upp til fjalla. Til þess að fá nauðsynlegt vinnuafli í námur og á plantekrur komu arðræningjarnir sér upp þrælaverzlun. Stór svæði í Afríku urðu nú veiðilendur þrælafangara, og urðu afdrifaríkar breytingar bæði á því samfélagi, sem þrælarnir voru fluttir frá, og því, sem þeir voru fluttir til. Í Vestur-Indíum, Mið- og Suður-Ameríku og í Afríku, – þ. e. á þeim svæðum, er liggja að Suður-Atlantshafi, – sjáum við ef til vill skýrast baksvið þeirrar myndar, sem sýnir feikileg auðæfi þrælasala í Liverpool og öðrum hafnarborgum Englands, Frakklands og Nýja Englands. Öflugþróunin gerðist með öðrum en síður en svo vægari hætti í Austurlöndum fjær. Hollendingar mergsugu Austur-Indíur, og skipulögðu þar eithvert áhrifaríkasta arðránskerfið í

* Samanber ræðu Stokeley Carmichaels, er hann hélt á þessari ráðstefnu og birtist í TMM 1.-2. '72.

nýlendum. Atferli Breta í Indlandi er þó líklega þekktast allra slíkra dæma. Skömmu áður en Bretar komu til Indlands var þar eitt háþróaðasta menningarsvæði heimsins, en það var rænt miskunnarlaust og þannig leikið, að nú fyllir það flokk fátækustu og vanþróuðustu landa veraldar.

Hin hlið þessara mála var eins og venjulega upphleðsla fjármagns á miðsvæðunum. Eric Williams, núverandi forsætisráðherra Trinidad og Tobago, segir í nytsömu og fræðandi riti, *Capitalism and Slavery* (Kapítalismi og þrælalald), að iðnbyltingin í Englandi hafi verið fjármögnuð með beinum og óbeinum gróða af þrælalaldi í Vestur-Indíum. Brooks Adams telur í bók sinni, *The Law of Civilization in Decay* (Lögmal hnignandi siðmenningar), að ránsfengnum frá Indlandi beri þessi heiður. Báðir hafa þeir á réttu að standa.

Í kjölfar sigurvegaranna, fyrstu kynslóðar kúgaranna, fylgdu menn, er leggja vildu fé í arðbær fyrirtæki, kaupmenn, bankastjórar, stjórnendur og ráðgjafar, – allir þeir, sem stuðluðu að því að gera nýlendur og hálfnýlendur að stöðugri gróðauppsprettu fyrir hinn kapítalíska kjarna. Sá varð árangur starfs þeirra, að fram kom hið einkennandi munstur á efnahagslegum tengslum jaðarsvæða og miðsvæðis. Jaðarsvæðið var sérhæft til að framleiða hráefni fyrir miðsvæðið og varð jafnframt markaður fyrir fullunnar framleiðsluvörur miðsvæðisins. Samtímis þessu féllu flest fyrirtæki jaðarsvæðanna í hendur kapítalista á miðsvæðinu, og þeir stungu bróðurpartinum af gróðanum í eigin vasa.

Öflugþróuninni á jaðarsvæðunum var þannig komið í fastar skorður, en miðsvæðinu varð kleift að þróaast með hjálp þeirra auðæfa, er það saug úr fylgirikjum sínum.

Á þessu stigi málsins vil ég víkja frá meginefninu og benda á, að þetta mynstur, þ. e. þróað og ríkt miðsvæði annars vegar en jaðarsvæði rúið auðæfum hins vegar, er ekki aðeins einkennandi fyrir samband þróaðra kapítalískra landa og nýlendna eða hálfnýlendna þeirra. Að visu birtist það þar í sínu hrikalegasta veldi, en þetta mynstur kemur einnig fram innan beggja svæða. Lítum til dæmis á Brasilíu, sem er, hvað viðkemur náttúruauðlindum og landfræðilegum möguleikum, eitt af auðugustu löndum veraldar. Þar má sjá samþjöppun auðæfa og iðnaðar á litlum þríhyrningi kringum Rio de Janeiro, Belo Horizonte og Sao Paulo. Í öðrum hlutum landsins ríkir öflugþróun og stöðugt ömurlegri fátækt. Sama fyrirbærið má líta innan kapítalíska miðsvæðisins. Vegalengdin milli Harlem og Park Avenue er reyndar ekki nema tvær til þrjár mílur; hræðileg örbirgð og gegndarlaus auður hlið

við hlið. Eða littu á undurfagarar hæðirnar, sem sjá má af húspökunum í Copacabana í Rio. Littu ögn betur á þær, þá sérðu í hliðum þeirra hinar frægu „favelas“, einhver ömurlegustu fátækrahverfi í heimi.

Þróun og öfugþróun eru samtvinnnaðar hvor annarri. Þessi tvö fyrirbæri eru háð hvort öðru, hið fyrri rökrétt afleiðing þess síðara og öfugt. Þannig er saga kapitalismans frá upphafi, og hún endurtekur sig í öllum hugsanlegum tilfellum. Þetta eru tvær hliðar kapitalismans, og ekki er frekar unnt að skilja þær að en samvaxna tvíbura. Þar til ykkur skilst þetta, og þar til þið gerið þetta að hluta af daglegum hugsunarhætti ykkar, verðið þið aftur og aftur leidd á villigötur vegna þess áróðurs, sem sífellt er beint að ykkur. Með þessum áróðri er sífellt reynt að skilja sundur það, sem saman á, gerð tilraun til að láta líta svo út, að þróun sé æskileg, en öfugþróun sé afleiðing einhverra mistaka, og því er haldið fram, að þróun geti orðið án öfugþróunar. Þetta er ekki rétt, og þar til það hefur skilizt, getur ekki orðið um neinar uppbyggilegar hugmyndir eða greiningu á framtíð kapitalismans að ræða.

Ef þessa er gætt, sést auðveldlega, hversu óraunhæft og villandi það er að skipta heiminum í tvennt, annars vegar þann hluta, er tók undir sig þróunarstökkið, og hins vegar þann hluta, er áfram bjó við vanþróun. Sögulegt samhengi sýnir, að þróun annars hlutans var afleiðing og andhverfa öfugþróunar hins hlutans. Kapitalísk þróun, – ég endurtek þetta, því ef þið verðið einhvers vísari við að hlusta á þetta erindi, vildi ég gjarnan, að einmitt þetta atriði festist ykkur í huga, – kapitalísk þróun hefur óhjákvæmilega í för með sér þróun á einum stað en öfugþróun annars staðar. Þróuðu kapitalísku löndin og öfugþróuðu löndin eru ekki tveir aðskildir heimar. Þau eru út- og innhverfan á einum og sama heimi. Þess vegna er allt tal um Þriðja heiminn í raun og veru villandi og ætti að falla niður. Ég tel þó, að því verði tæplega hætt, því að þetta heiti hefur unnið sér fastan sess í máli manna. En við verðum stöðugt að hafa í huga, að þetta er aðeins þægilegur talsmáti, en alls ekki lýsandi heiti á félagslegum og efnahagslegum raunveruleika.

Þegar mönnum hefur skilizt þetta grundvallarmynstur, þ. e. þróun-öfugþróun, tel ég, að flest annað, þar á meðal alla megindrætti og línur í nútímasögu, megi skynja í samfelldu og auðskildu mynstri. Í fyrsta lagi verður augljóst, hversu fráleitt er að búast við því eða að vona, að samband þróaðra og öfugþróaðra landa geti leitt til þróunar í þeim síðarnefndu. Verzlun, fjárfesting og opinberir styrkir eru einmitt þau tæki, er þróuðu löndin beita til að arðræna öfugþróuðu löndin og halda þeim þannig á stigi öfugþróunar.

Hvað verzlun viðkemur, er þetta tiltölulega almennt álit manna. Skipti á hráefni og fullnumum vörum haldast í sama horfinu og breytast ekki í annars konar verzlun. Alþekkt er, að á friðartímum breytist hlutfallið milli verðs á útfluttum og innfluttum vörum þeim löndum í óhag, er flytja út lítt eða ekkert unnar vörur. Enginn þáttur milliríkjaverzlnar getur leitt til þróunar í öfugþróuðum löndum, þvert á móti stuðlar hún að og viðheldur öfugþróuninni. Hið sama gildir um fjárfestingu miðsvæðisins á jaðarsvæðinu, þótt því yrði án efa einróma neitað af borgaralegum hagfræðingum. Ég hef ekki í huga að leiða ykkur í myrkviðu kenninga um erlenda fjárfestingu, en mig langar til að vekja athygli ykkar á nokkrum tölum, sem vega þungt á metunum, og ég tel, að ekki sé unnt að gera grein fyrir, ef kenningar borgaralegrar hagfræði eru réttar. Ég á hér við upplýsingar um fjárfestingu Breta og Bandaríkjamanna utan landa sinna á þeim tímum, er umsvif þessara aðilja hvors um sig voru hvað mest. Þessar tölur sýna, hvaða áhrif erlend fjárfesting hefur á samband vanþróaðra og þróaðra svæða.

Hápunktur brezku heimsvaldastefnunnar og þá auðvitað um leið fjárfestingar Breta erlendis var síðasta hálföldin fyrir fyrri heimsstyrjöldina. Á tímabilinu 1870–1913 nam erlend fjárfesting Breta 2,4 milljörðum sterlingspunda nettó, samkvæmt almennt viðurkenndum upplýsingum. Þetta þýðir, að fjárfesting Breta erlendis var 2,4 milljörðum punda hærri en fjárfesting erlendra aðilja í Bretlandi. Við fyrstu sýn gæti litið svo út, að Bretar hafi með þessu veitt öðrum þjóðum aðgang að umtalsverðum hluta auðæfa sinna. Þetta var í sannleika sagt mjög há upphæð, jafngildi um það bil 12 milljarða Bandaríkjadala þeirra tíma, og kaupgeta dollarans var þá að minnsta kosti þrisvar sinnum meiri en nú. Nettó fjárfesting Breta 1870–1913 var því nærri því 25 milljarðar nútíma dollara. Þetta er mikil fjárfesting, hvort sem umrætt tímabil eða nútíminn er hafður í huga. En öll mál hafa fleiri en eina hlið, og önnur hlið þessa máls er auðvitað arðurinn af þessari fjárfestingu. Á sama tímabili, þ. e. 1873–1913, voru nettó tekjur Breta af erlendri fjárfestingu 4,1 milljarðar sterlingspunda. Ef reikningurinn er gerður upp, sést, að það, sem inn hefur komið á fjárfestingarreikningi, er 70% meira en það, sem út hefur farið af sama reikningi. Þetta var einn mesti gróðavegur umrædds tímabils. Hægri hönd afhenti peninga, og sú vinstri tók á móti peningum. En sú vinstri fékk 70% meira en sú hægri lét af hendi. Hver hjálpaði hverjum? Það er auðséð, að önnur lönd, jafnt þróuð sem vanþróuð, greiddu Stóra-Bretlandi skatt með hjálp þessa fjárfestingakerfis.

Lítum þá á Bandaríki Norður-Ameríku eftir síðari heimsstyrjöldina. Ég

takmarka athuganir mínar við beinar fjárfestingar bandarískra auðhringa erlendis, því að sú tegund erlendrar fjárfestingar skiptir mestu máli á okkar tímum. Eftirfarandi tölur eru sambærilegar brezku tölunum, sem áður voru nefndar. Þær eiga við tímabilið 1950–1963. Nettó ústreymi fjármagns frá Bandaríkjunum var á þessum tíma 17,4 milljarðar dollara, en innstreymið nam 29,4 milljörðum dollara. Aftur kemur í ljós, að innstreymið var nærri því 70% meira en ústreymið. Það er einstaklega freistandi að setja þetta fram sem fyrsta lögmál Sweezy's um erlenda fjárfestingu, þ. e.: 'ef um alllangt tímabil er að ræða, verður gróðinn af erlendri fjárfestingu 70% hærri en ústreymi fjármagnsins.' Þetta hef ég grundvallað á ágætustu vísindalegum vinnubrögðum. Ég get bent á heil tvö tilfelli: Nú bíð ég bara eftir lærisveinum, sem munu með athugunum á öllum tiltækum tilfellum prófa og sannreyna, að lögmálið stenz.

Aftur spyrjum við: Hver hefur notað annars auð? Svarið er sannarlega augljóst.

Sömu söguna er að segja af því, sem kallað er hinu broslega nafni þróunaraðstoð. Oft er þessari aðstoð lýst sem einhverju lausnarorði hagrænnar þróunar. En tölurnar eru skýrar, og í þessu sambandi mætti líka setja fram lögmál, þ. e.: 'því meiri sem aðstoðin er, þeim mun hægari verður þróunin.' Orsakirnar eru margar. Stór hluti þessarar aðstoðar er vitanlega á hernaðarsviði. Yfirlýstur tilgangur þeirrar aðstoðar er að stemma stigu við grýlu kommúnistaáóknarinnar, þótt allir, sem slitið hafa barnskónum, viti, að ósjálfbjarga herir öfugþróaðra ríkja skipta engu í heimsvaldataflinu, og að í raun og veru er eini tilgangur þeirra að styðja við ríkisstjórnir kúgunaraffla í viðkomandi löndum. Auk þess er meginhluti fjárhagsaðstoðarinnar í engu sambandi við þróun. Stór hluti hennar lendir í vösum spilltra skriffinna og embættismanna, stór hluti er notaður til að borga vexti og afborganir af lánum, sem tekin hafa verið í þeim löndum, sem aðstoðina veita, og nær engum hluta hennar er ætlað að ýta undir þróun. Ég vil vitna í ummæli háttsetts embættismanns í miðstöð þróunaraðstoðar Bandaríkjanna, en sú stofnun hefur gengið undir ýmsum nöfnum. D. A. Fitzgerald lét eftirfarandi ummæli falla í blaðaviðtali við U. S. News and World Report, þegar hann hafði dregið sig í hlé eftir athafnasaman embættisferil: „Mikið af þeirri gagnrýni, sem fram hefur komið á aðstoðina við útlönd, stafar af því, að gagnrýnendurnir héldu, að takmark aðstoðarinnar væri að auka hagvöxtinn í viðkomandi löndum. En það var alls ekki takmarkið. Takmarkið gat verið að kaupa land fyrir herstöð, knýja fram hagstæða atkvæðagreiðslu á þingi

Sameinuðu þjóðanna, hindra klofning þjóða, eða þá að aftra einhverjum löndum að veita Rússum flugstöðvaréttindi. Og ýmislegt fleira gat komið til.“

Hann nefnir nær allt annað en efnahagslega framþróun. Tilgangurinn er auðsjáanlega að viðhalda ríkjandi ástandi. En það þýðir, að öfugþróðu löndin halda áfram að þróast í öfuga átt, en hin þróðu lönd safna áfram auði. Í ljósi þessara staðreynda held ég, að raunveruleg þýðing kommúnískra byltinga á 20. öld sé augljós. Þær eru ekki, eins og borgaraleg hugmyndafræði vill vera láta, mannkynssögulegt slys, er átti sér rætur í styrjaldarupplausn eða kom fram sem andsvar við hugmyndafræðilegu orðagjálfrí spámanna að nafni Marx og Lenín. Ef þessar byltingar eru skoðaðar í sögulegu samhengi, sést, að þær eru afleiðing óhjákvæmilegrar baráttu öfugþróaðra landa við að losna úr þeirri spennitreyju, sem þeim hefur verið haldið í síðustu aldirnar. Þróunin í þeim löndum, sem ánetjast höfðu heimskapítalismannum, gat aðeins gengið í öfuga átt. Eina leiðin til þess að þessi lönd gætu notað auðlindir sínar sjálfum sér til framdráttar, var að segja skilið við þetta kerfi, þá fyrst var þeim unnt að hefja raunverulega efnahagslega uppbyggingu.

Við höfum gnægð dæma, er sýna muninn á löndum í og utan við spennitreyju heimskapítalismans, – dæmi um lönd, er voru á nokkuð svipuðu þróunarstigi, þegar leiðir skildu og annað slapp úr kerfinu, en hitt var áfram fangi þess. Kína og Indland eru athyglisverðasta dæmið og munu í framtíðinni án efa verða mikilvægasta dæmið um lönd, sem farið hafa ólíkar leiðir. Annað landið er enn fangi kerfisins, en hitt hefur sagt skilið við það. Þróunin í Kína er mjög ör, sama hver viðmiðunin er, og hún er almenn. Þar hefur ekki komið fram tilviljanakennd endurtekning á samfélagsmynstrinu þróun – öfugþróun, sem er svo einkennandi fyrir lönd á nýlendustigi. Innanlandsþróunin í Indlandi er aftur á móti ójöfn og markast af áðurnefndu mynstri, en heildarþróunin þar er tæplega nokkur. Skýrslur þar að lútandi eru að vísu ekki áreiðanlegar, en jafnvel þær, sem gefa tilefni til mestrar bjartsýni, sýna aðeins lítilfjörlega hækkun á meðaltekjum. Meðaltal segir lítið. Þrátt fyrir hækkandi meðaltekjur getur meirihlutinn búið við versnandi lífskjör, og þannig er það líklega í Indlandi. Við sjáum, að hungursneyðin er nú orðin landlæg í ýmsum hlutum landsins og mun efalaust breiðast út á komandi árum.

Norður- og Suður-Kórea eru jafnáhrifamikið en umfangsminna dæmi, og hið sama gildir um Norður- og Suður-Vietnam. Íhlutun Bandaríkjamanna í Vietnam gerir myndina auðvitað óljósa, en heildarlínur hennar eru þó

skýrar. Í öðrum hluta landsins er um umtalsverða, heilbrigða þróun að ræða, en í hinum hlutanum ríkir ótrúlegt öngþveiti öfugþróunar og gifurleg misnunun íbúanna.

Á vesturhveli jarðar er munurinn á Kúbu og öðrum hlutum Rómönsku Ameríku jafnaugljós og áhrifamikill. Mér virðist, að slíkur samanburður gefi alls staðar ótvíræð svör.

Hvaða niðurstöður getum við dregið af því sögulega ferli, sem einkennist af því, að þróun og öfugþróun haldast í hendur og eru hvor annarri háðar? Er nokkur raunhæfur grundvöllur fyrir „togstreitunni miklu“, sem miðar að því að lokka öfugþróðu löndin til fylgis við annað hvort kapitalískt eða kommúnískt þjóðfélagsskipulag? Eru nokkrar líkur til, að háþróðu, kapitalísku löndin geti tekið á sig rögg og sett fram raunhæfa áætlun fyrir öfugþróðu löndin? Ég tel að allar slíkar hugmyndir séu óþímórar, hver sem hugmyndafræðilegur búningur þeirra er, hvort heldur sem um er að ræða frjálslyndisskrúða frá Washington eða hempu friðsamlegrar sambúðar frá Moskvu. Öfugþróðu löndin eru dauðadæmd, ef þau losna ekki úr greipum heimskapítalismans. Það helgast af þeirri mótsögn, að það eina, sem tekizt hefur að flytja út frá þróðu löndunum að einhverju marki, er nútíma læknisfræðileg kunnátta. Hún hefur auðvitað haft í för með sér fækkun dauðsfalla, þótt dánartalan sé víða enn mjög há í öfugþróðum löndum. Framleiðni hefur ekki aukizt samfara lækkandi dánartölu, heildarframleiðslan hefur ekki einu sinni aukizt. Þannig kemur fram hin svokallaða „fjölgunarsprenging“. En samtímis henni verða engar framfarir, sem gera unnt að framfleyta auknum fólksfjölda. Það er alkunn staðreynd, að eftir 30 til 40 ár mun íbúatala jarðar hafa tvöfaldazt, hugsanlegar breytingar á fæðingartölu hafa lítil sem engin áhrif á þá þróun. Öruggt er, að meir en helmingur þessarar fjölgunar verður í öfugþróðum löndum. Enginn maður með réttu ráði getur ímyndað sér, og reyndar ímyndar sér enginn, sem eitthvað veit um ástandið, að öfugþróðu löndin geti með núverandi félagslegri skipan veitt þessum aukna fólksfjölda næringu, því síður að þeim takist að stækka daglegan matarskammt hvers íbúa.

Orville Freeman, landbúnaðarráðherra Bandaríkjanna, hefur sagt, að áttundi áratugur þessarar aldar verði „áratugur hungursneyðar“. Í áramótaráðu í fyrra (1966) svaraði Fidel Castró þessu þannig: „Freeman hefur á röngu að standa. Áttundi áratugurinn mun einkennast af byltingum. Því að það skiptir ekki máli, hver söguleg staða fólks er, það vill heldur falla fyrir byssukúlu en þola langvarandi kvalir hungurdauðans.“

Ég held, að í ræðu Fidels felist einfaldur sannleiki. Miðað við núverandi valdahlutföll, hagsmuni og þjóðfélagslega byggingu í þróuðum kapítalískum löndum sé ég ekki minnstu líkur til þess, að þau geti gert eitthvað eða vilji gera eitthvað, sem breytir þessu. Ég treysti mér ekki til að segja fyrir um, hvernig þessar byltingar verða eða hvenær þeirra er að vænta. Líklegast þykir mér, að þessir atburðir verði einkenni heils tímabils mannkynssögunnar. Vegna framfara í eyðingartækni er hugsanlegt, að í miðri rás þessara atburða bregði háþróuð kapítalísk ríki sér í gervi Samsonar og sprengi allan heiminn í loft upp og stöðvi skyndilega þetta sögulega ferli. Ég vil bara benda á, að ef það mun gerast, springur kapítalisminn einnig í loft upp. Þannig er sama, hvernig á málin er litið, kapítalisminn á ekki bjarta framtíð fyrir höndum.

Erindi flutt árið 1967 í London á Congress of the Dialectics of Liberation.

Óttar Proppé þýddi.